

Розділ I
**ІДЕОЛОГІЯ, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ІСТОРІЇ
ІСТОРИЧОВОГО ПОВСТАТТЯ
НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ**

I.1. Ідейне патхнення польського Історичового повстаття

Юрій Земський
(Хмельницький)

Дослідники Історичового польського повстаття 1830–1831 рр. звичайно характеризують його як вкрай неадекватно підготовлене, слабо організоване, без чіткої програми дій, із перішнім керівництвом і т.д. Водночас більшість сучасників повстаття й істориків, які його досліджували, відзначали, що воно було очікуваним і бажаним у середовищі польської шляхти (особливо мало-земельної, так званої «судужилої шляхти») й обумовило її емоційне піднесення, духовне єднання та повну ідейну підтримку. Його можна назвати порозом шляхетсько-польської національної гідності, прагненням шляхти позбавитися ганьби (казаної через втрату власної держави), спробою повернути сповідровану самоповагу.

Це повстаття, за своїм змістом, зпочатку було антиросійським: спрямованим проти вкорінення російського панування в усіх сферах польської дійсності — політичній, економічній, адміністративній, культурній тощо. Свідченням того, що таке вкорінення російсько-імперського «духу» в реальне польське життя на той час уже мало певні успіхи, є ставлення росіян до польських подій 30-х рр. XIX ст., до самих повстанців також усвідомлення ними своєї присутності в Польщі як законотвірної. Останнє яскраво репрезентують слова О. Пушкіна щодо польського повстаття: «Їх треба задумити, і вони повіляють боліти. Для нас бути Польні — с сравою сімейною, стародавньою спадковою чварою» (із листа князю П. Вяземському від 1 червня 1831 р.). А вже після взяття Варшави він радісно писав А. Смирновій (на початку вересня 1831 р.): «От нас узнал я плен Варшавы. / вы были вестителею славы / и в дохловеньем для меня»¹. Тоді ж доповодж

¹ Погодин А.И. Адам Мицкевич, его жизнь и творчество. В двух томах. — М.: Издательство В.М. Сабашни 1912. — Т. 2. — С. 2–3.

² Там же. — С. 3.

1831 р. і з'явився відомі гнівні оди О. Пушкіна з виправданням усіх репресивних дій росіяни у Польщі: «Клеветникам Россіи», «Бородинская годовщина», «Перед гробницею святой». І надзвичайно показово, що їх із захопленням вітала більшість освічених верств російського суспільства.

Зокрема, підтримав їх навіть П. Чадаєв, що мав у російській суспільній думці репутацію «найзаклятішого» критика тодішньої імперської дійсності. У своїх «Філософічних листах» (1829–1831 рр.) він ірочно побивався щодо «відчуженості Росії від всевітнього прогресу», писав про «духовний застій», за суждучу вав крістоцентричність і т.д.¹ За що був визнаний російською владою «божевільним». Проте коли постає питання національне – уся прогресивність поглядів П. Чадаєва зникає. Він виступив рішучим противником відторгнення Царства Польського від імперії з метою створення нової незалежної Польщі². Відтак він предпався до когорти захоплених схвалювачів «гніву» О. Пушкіна: «Не можу висловити вам того задоволення, яке ви змусили мене відчувати...». Вірши «виродів Росії особливо прекрасній...». У ньому більше думок, аніж їх було висловлено й реалізовано за останні сто років у цій країні³. Треба також відзначити, що О. Пушкін на той час дійсно виражав, а водночас зпачною мірою й формував суспільну думку росіяні⁴. Тож негативний образ поляки в російській свідомості формувався також і за його участі.

Російський вплив на польські справи зростав й поглиблювався, як відомо, упродовж усього XVIII ст. Саме під тиском Петербурга та в присутності російських військ останнім польським королем у вересні 1764 р. було обрано колишнього фаворита Катерини II Станіслава Понятовського, від якого російське самодержавство очікувало покірної поступливості. Проте король вивез за реформування державо-руйнівної політичної системи польського шляхетського вселюддя – сеймове *liberum veto*, приватних митниць, мір та ваг, політичного самоуправства на місцях тощо.

Проти такого реформування, аби запобігти небажані для Російської імперії процеси (які мали за мету посилення державної польської влади), Петербург нав'язав полякам дисидентську проблему (тобто проблему захвату інтересів релігійної толерантності). Нібито з гуманною метою зрівняння в правах православітих та потерпілих із католиками, польській шляхті було нав'язано вкрай дражливу проблему, яка поступово паронувала невдо-

¹ Філософський енциклопедический словарь. – М., 1983. – С. 767.

² Чадаєв П. Я. Несколько слов о польском вопросе // Чадаєв П. Я. Полное собрание сочинений и избранные письма В 2 т. – М., 1991. – Т. 1. – С. 514.

³ Письмо П. Я. Чадаєва – А. С. Пушкину от 18 сентября 1831 г. / Там же. – Т. 2. – С. 72–73.

⁴ Хорев В. А. Роль польского восстания 1830 г. в утверждении негативного образа Польши в русской литературе // Польши и русские: взаимопонимание и взаимонепонимание – М., 2009. – С. 105–106.

волення релігійних католиків своїм королем та державною єдиною, що мовчки потурати таким зухвалим релігійним втручанням із боку Петербурга. Тим часом, захищаючи на території Речі Посполитої права так званих дисидентів, імперська влада, насправді, переслідувала мету саме посилення невдоволень шляхти політикою свого короля. А таке невдоволення вважували всі противники реформ, захисники «шляхетських вольностей».

Зрештою дисидентське питання було вирішене на Варшавському палачичайному сеймі, що зібрав із жовтня 1767 р. по березень 1768 р. в інтересах росіян (і водночас прихильно для поляків з огляду на їхні консервативні традиції шляхетських амбіцій). Сама процедура прийняття рішень відбувалася у формі зухвалого тиску – від зигзагом атеїстичних Катерини II у Польщі М. Ревіліна та жорстких 40 тис. козаків-сиду російських військ. Опозиція щодо діяководів цього сейму була фізично придушена, а її очільники – учений-просвітник Юзеф Задуєвський та єврейський коронний Вацлав Жевуський із сином Северином – були вивезені до Росії та ув'язнені на п'ять років у м. Калузі. Підтримки антиреформаторським (а отже, послаблюючим польську державу) силам, цей же сейм прийняв постанову про так звані «кардинальні права», тобто збереження в усьому амбіційним шляхти її широких прав й зокрема *liberum veto*, що, по суті, означало крах усіх реформ¹.

Насправді рішеннями цього сейму було розпочато процес повного розвалу Речі Посполитої як держави. Адже повернення «кардинальних принципів» посилювало всеваддя шляхти, а водночас підтримувало централізаторські (покликані зміцнити державну владу) зусилля короля. Разом із тим вимушене погіршення короля з націанням дисидентів політичних прав викликало серед шляхти веселізне обурення й звинувачення його в проражності росіянам, а відтак масовий спротив владі короля.

Таким чином, своїми маніпуляціями Росія заохочувала польську шляхту до виявлення своїх етатистичних амбіцій – бодає терезово-відного поводження, а водночас послаблювала не лише владу єдиного короля, але й його авторитет. Цими діями й була спровокована суцільно зварська конфедерація 1768 р., що розпочала громадянську війну серед польків, передувала українському гайдамацькому повстанню – Коліївщині, зумовила введення російських військ до Речі Посполитої й, зрештою, перший поділ останньої. Уся ця історична ретроспектива важлива для кращого розуміння змісту особливостей Листопадового повстання 1830–1831 рр., яке стало, насправді, нічим іншим, як своєрідною спробою повернення конституцій

¹ Захваліцький Л. О., Крикун М. І. Історія Польщі: від панівних часів до наших днів. — Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002.

